

Ks. Dariusz BARTOSZEWICZ

CZY BIBLIJNI CHIWWICI MOGĄ BYĆ UTOŹSAMIANI Z HURYTAMI?*

Treść: 1. Huryci; 2. Huryci a Biblia; 3. Chiwwici; 4. Krytyka literacka; 5. Krytyka tekstu; 6. Analiza tekstów.

W ostatnich latach dużym zainteresowaniem historyków, archeologów i biblistów cieszą się Huryci – lud, który jeszcze niedawno był prawie nieznan, obecnie zaś, głównie dzięki odkryciom archeologicznym, zajął należne mu miejsce w historii starożytnego Bliskiego Wschodu. Obecny stan naszej wiedzy na temat Hurytów wciąż nie jest zadowalający, jednak można mieć nadzieję, że w najbliższych latach w znaczący sposób zwiększy się ilość źródeł umożliwiających poznanie ich historii, języka i zwyczajów. Nadzieje te związane są głównie z bardzo zaawansowanymi poszukiwaniami Waszukani – stolicy największego spośród państw huryckich – Mitanii.

1. Huryci

Pochodzenie etniczne Hurytów pozostaje do dziś niewyjaśnione: nie należą ani do Semitów ani do Indoeuropejczyków ani do Sumerów. Język hurycycki należy do rodziny języków kaukaskich, do grupy języków nachijsko - dagestańskich. Na przestrzeni wieków Huryci stworzyli kilka organizmów państwowych, w których stanowili dominującą grupę etniczną. Najstarsze z nich to Subartu państwo położone w dorzeczu Haburu i Wielkiego Zabur istniejące około 2300r. przed Chr. Nasze wiadomości na jego temat prezentują się niezwykle skromnie. O wiele więcej informacji zachowało się odnośnie największego w dziejach państwa z dominującym żywiołem hurycyckim – wspomnianego już Mitanii. Znajdowało się ono w dorzeczu górnego Haburu, jednak zasięg jego wpływów w okresie największej świetności wykraczał daleko poza to terytorium. Ludność tego państwa w przeważającej większości składała się z Hurytów, jednak warstwę rządzącą prawdopodobnie stanowili w nim ludzie pochodzenia indoaryjskiego. Ta dziwna dość sytuacja związana była z występowaniem specjalnej grupy społecznej wojowników *marijanni*. Mitanni zaistniało na arenie dziejowej na stosunkowo krótki czas: powstało ok. 1550r. zaś ostatecznie utraciło samodzielność

* Tekst jest zmodyfikowanym fragmentem rozprawy doktorskiej pt. „Hurycyckie reminiscencje w Pięcioksięgu i Dziele Deuteronomistycznym”, napisanej w Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie pod kierunkiem ks. prof. Stanisława Kura.

ok. 1200 r. przed Chr. Jednak znaczenie tego kraju było ogromne: stanowiło dominującą siłę militarną w skali całego regionu.

Nieporównywalnie mniejszą rolę w dziejach starożytnego Bliskiego Wschodu odegrało inne państwo, w którym dominującą rolę odgrywał żywioł hurycycki — Kizzuwatna. Warto jednak o nim wspomnieć, ponieważ stanowiło ono swoisty pomost pomiędzy Hurytami a Hetytami, a także stanowiło miejsce spotkania obu kultur. Kizzuwatna to państwo położone w południowej części półwyspu Azji Mniejszej, w dorzeczu rzek Seyhan i Ceyhan (greckie: Saros i Pyramos) w górach Antytauru oraz na nizinie Cylicji¹. Huryci osiedlali się w Kizzuwatnie już w XVI w, w czasach króla hetyckiego Hantilisa I. Główne ośrodki miejskie Kizzuwatny to: Adanija, Lawazantija i Kummani.

2. Huryci a Biblia

Bliski Wschód zwłaszcza w starożytności stanowił jedność kulturową. Dlatego dla lepszego poznania Starego Testamentu nie wystarcza badanie samej Biblii, lecz niezbędna jest także znajomość ludów ościennych. W przypadku Hurytów, czasy ich największej świetności przypadają na okres, w którym nie istniał jeszcze Stary Testament. Stąd wynikają trudności w ustaleniu i prawidłowej ocenie wpływu ich kultury na Izraelitów. Pierwszym pytaniem, które nasuwa się w związku z tym zagadnieniem jest: czy Huryci są wprost wymienieni w tekście Starego Testamentu? Jednoznaczna odpowiedź na to pytanie nie jest łatwa. Jest to spowodowane skomplikowanym, nieprecyzyjnym i często niejednoznacznym nazewnictwem różnych ludów, zarówno w Biblii jak i w innych tekstach starożytnych.

W Starym Testamencie możemy wyróżnić dwie grupy tekstów, które mogłyby odnieść się do Hurytów. Pierwsza grupa to teksty, w których pojawia się określenie Choryci. W Starym Testamencie są oni wymieniani siedem razy w księdze Rodzaju i Powtórzonego Prawa. Tekst Masorecki używa w tych przypadkach słowa *yirox* (*{yirox}*). Drugą natomiast grupę stanowią teksty, w których pojawia się nazwa – Chiwwici. Problem czy teksty mówiące o Chiwwitach możemy traktować jako wzmiankę o Hurytach stanowi zasadniczy temat niniejszego artykułu.

3. Chiwwici

Chiwwici pozostali jedynym spośród „siedmiu narodów” wymienianych w Starym Testamencie, który dotychczas nie doczekał się względnie pewnej identyfikacji z ludem znanym ze źródeł pozabiblijnych². Sugerowano, że stanowią oni grupę amorycką³ lub, że przywędrowali z Cylicji⁴. Współcześnie oprócz skojarzeń z Hurytami, uczeni

¹ Por. G. WILHELM, *The Hurrians*, tł. J. Barnes, Warminster 1989, 23

² Por. J. BLENKINSOPP, *Gibeon and Israel*, Cambridge 1972, 18.

³ Por. F. BÖHL, *Kanaanäer und Hebräer*, Leipzig 1911, 66.

⁴ Por. G. MENDENHALL, *The Tenth Generation*, Baltimore 1973, 156.

próbują wykazać powiązania Chiwwitów z nieznanym bliżej ludem wzmiankowanym przez teksty hetyckie jako Ahhijjawa, zaś przez źródła egipskie jako Akwasa⁵.

4. Krytyka literacka

Chiwwici pojawiają się w Biblii częściej od Chorytów. Obecność Chiwwitów jest trzynastokrotnie wzmiankowana w Pięcioksięgu: trzykrotnie w Księdze Rodzaju (Rdz 10,17; 34,2; 36,2) siedmiokrotnie w Księdze Wyjścia (Wj 3,8.17; 13,5; 23,23.28; 33,2; 34,11) i trzykrotnie w Księdze Powtórzonego Prawa (Pwt 2,23; 7,1; 20,17). Oprócz Pięcioksięgu odnajdujemy ich obecność także w księgach Jozuego, Sędziów, Drugiej Księdze Samuela, Pierwszej Księdze Królewskiej oraz w Księgach Kronik i Księdze Izajasza.

Księga Rodzaju

Pierwszy raz w Starym Testamencie Chiwwici wzmiankowani są w tzw. „Tablicy narodów” - Rdz 10 starożytnym tekście włączonym do Księgi. Fragment ten należy do źródła J.

Drugi spośród wymienionych powyżej fragmentów - Rdz 34,2 opowiada o pewnym Chiwwicie imieniem Sychem, synu księcia Chamora. Człowiek ten dopuścił się gwałtu na Dinie, córce Jakuba i Lei. Pomimo późniejszej skruchy i chęci zawarcia z nią małżeństwa Sychem zginął z rąk Izraelitów podczas ich podstępного napadu na miasto. Tekst należy zapewne do źródła J.

Trzeci fragment - Rdz 36,2 należy do listy potomków Ezawa. Jedną z żon Ezawa Oholibama była córką Any, a wnuczką Chiwwity Cibeona. Ten fragment należy najprawdopodobniej do źródła J.

Księga Wyjścia

Pierwsza wzmianka w Księdze Wyjścia o Chiwwitach - Wj 3,8.17 zawarta jest w wypowiedzi Jahwe skierowanej do Mojżesza przed wyjściem Izraelitów z Egiptu. Fragment ten należy do źródła J.

Kolejna wzmianka o Chiwwitach w Księdze Wyjścia - Wj 13,5 zwarta jest w przemówieniu Mojżesza skierowanym do ludu, w którym przekazane zostało uzasadnienie świętowania pamiątki wyjścia z Egiptu. Fragment ten należy do źródła D.

Następną informację o Chiwwitach w Księdze Wyjścia odnajdujemy w tzw. Księdze Przymierza (Wj 20,21-23,33). W końcowej części tego fragmentu dwukrotnie (Wj 23,23.28) wspomniano o tym ludzie; Jahwe obiecał Izraelitom zwycięstwo nad Chiwwitami oraz objęcie ich ziemi w posiadanie. Fragment ten reprezentuje źródło E.

Kolejny ustęp Księgi Wyjścia dotyczący Chiwwitów - Wj 33,2, traktuje o obietnicy Jahwe oddania Izraelowi Ziemi Obiecanej; obietnica ta zostaje ponowiona pomimo sprzeniewierzenia się Narodu Wybranego i oddawania czci złotemu cielcowi. Fragment należy do źródła J.

⁵ Por. O. MARGALITH, "The Hivites", ZAW 100(1988), nr 1, 64; M. GRUBER, "Hivites", w: *Encyclopedia Judaica*, Jerusalem 1971-1972, t. 8, 791.

Ostatnia spośród omawianych wzmianek o Chiwwitach w Księdze Wyjścia - Wj 34,11 znajduje się w tekście mówiącym o odnowieniu Przymierza. Należy on do źródła J.

Księga Powtórzonego Prawa

Pierwszy spośród fragmentów Księgi Powtórzonego Prawa zawierający wzmiankę o Chiwwitach - Pwt 2,23 zawiera informację o wytraceniu członków tego ludu przez Kaftorytów - lud pochodzący prawdopodobnie z Krety.⁶ Ten fragment Księgi Powtórzonego Prawa zaliczany jest do źródła D.

Drugi fragment - Pwt 7,1 zawarty jest w mowie Mojżesza do Izraelitów, w której zapowiada wojnę z Kanaanitami. Ustęp należy do źródła D.

Trzecia wzmianka o Chiwwitach - Pwt 20,17 znajduje się w zbiorze praw deuteronomium (Pwt 12,1-26,19), w ustępie dotyczącym praw wojennych. Fragment należy do źródła D.

W *Księdze Jozuego* Chiwwici występują siedem razy; większość tekstów należy do części pierwszej; jedynie ostatni (Joz 24,11) znajduje się w trzeciej części Księgi.

Joz 3,10. Chiwwici są tu wymienieni jako jeden z ludów, które dzięki pomocy Jahwe mają zostać pokonane przez Izraelitów. Lista ludów umieszczona została jako element mowy Jozuego.

Joz 9, 1.7. Cały ten fragment (Joz 9) opisuje podstęp, dzięki któremu jednemu z małych narodów kananejskich - Gibeonitom, udało się zawrzeć przymierze z Izraelem. Przedstawili się oni jako przybysze z dalekiego kraju i wzbudzili w Izraelitach litość swoim żalosnym wyglądem. Gibeonici w wersji 7. nazwani są Chiwwitami. Natomiast w wersji 1. Chiwwici wymienieni są jako uczestnik antyizraelskiej koalicji zawiązanej przez narody Kanaanu.

Joz 11,3. 19; 12,8. Rozdziały 11. i 12. dotyczą walk na północy oraz podsumowania zwycięstw Izraelitów pod wodzą Jozuego. Chiwwici przedstawieni są jako uczestnicy koalicji przeciw Jozuemu (w.3.), jedyni Kananejczycy, którym udało się zawrzeć pokój z Izraelem (mowa jest o Chwwitach mieszkających w Gibeonie) (w.19.), wreszcie w podsumowaniu walk Chiwwici wymieniani są jako jeden z pokonanych narodów, których ziemię objęli Izraelici (w.8.).

Joz 24,11 Rozdział 24. zawiera ostatnie orędzie skierowane przez Jozuego do Izraelitów. Jozue przemawia w imieniu Jahwe („Tak mówi Jahwe, Bóg Izraela” Joz 24,2b). Wzmianka o Chiwwitach jest umieszczona w wyliczeniu narodów pokonanych przez Izraelitów podczas zdobywania Kanaanu.

W *Księdze Sędziów* Chiwwici występują dwukrotnie: Sdz 3,3 .5. Obydwa wystąpienia należą do pierwszej części Księgi. Chiwwici wymienieni są wśród narodów, które powstały w Palestynie po okresie zdobywczych wojen. W w.3. Chiwwici opatrzeni są adnotacją: „zamieszkujący góry Libanu”. Obecność tych plemion (w tym Chiwwitów) stanowiła dla Izraelitów pokusę do uprawiania bałwochwalstwa i asymilowania się z innymi plemionami (w.5.).

⁶ Por. Am 9,7.

W *Drugiej Księdze Samuela* (2Sm 24,7) Chiwwici wymienieni są obok Kanaanitów jako mieszkańcy miast, w których na polecenie Dawida przeprowadzono spis ludności.

W *Pierwszej Księdze Królewskiej* (1Krl 9,20) Chiwwici wymienieni zostali obok innych ludów, jako przymusowi pracownicy króla Salomona.

Wiele spośród omówionych powyżej wzmianek o Chiwwitach zawarty zostało w tzw. „listach siedmiu narodów”⁷. Ogółem Stary Testament zawiera czternaście takich list⁸, spośród których tylko jedna - Ne 9,8 nie zawiera wzmianki o Chiwwitach.

Wszystkie wymienione teksty zawierające informacje o Chiwwitach spisane są prozą.

5. Krytyka tekstu

Wątpliwości, czy Chiwwitów nie powinno się utożsamić z Chorytami, a w dalszej kolejności z Hurytami, wynikają przede wszystkim z problemów tekstualnych, które dotyczą omawianych fragmentów. Chiwwici w Biblii oznaczeni są słowem יִי־וִי־ח , co powoduje skojarzenie ze słowem Choryta יִרוֹח . W tekście nie zwokalizowanym różnica sprowadza się do jednej litery w i r , które ze względu na zbliżony kształt łatwo mogą zostać pomyłone. Przypuszczenie to potwierdzają pewne rozbieżności, które można zaobserwować w omawianych tekstach.

Księga Rodzaju

Rdz 10,17 ma יִי־וִי־חָה־תֵּי :w - rzeczownik ze spójnikiem „i”, *notą determinationis* i *notą accusativi*.

Rdz 34,2 ma יִי־וִי־חָה , rzeczownik poprzedzony przez *notą determinationis*. LXX podaje Chori, natomiast przekład Akwilli i Symacha zgodny jest z tekstem masoreckim.⁹

Rdz 36,2 ma יִי־וִי־חָה , rzeczownik poprzedzony przez *notą determinationis*, jednak redaktor dodaje: „Lege יִרוֹחָה *conferendum* 20”.

Księga Wyjścia

Wj 3,8.17; 13,5; 34,11 mają $\text{יִי־וִי־חָה} : \text{w}$ — rzeczownik ze spójnikiem „i” oraz *notą determinationis*.

Wj 23,23; 33,2 mają יִי־וִי־חָה — rzeczownik z *notą determinationis*. W obu przypadkach liczne manuskrypty Pięcioksięgu Samarytańskiego, LXX, przekład syryjski, Targumy i Wulgata dodają $\text{h} : \text{w}$.

⁷ Nazwa ta jest nieścisła ponieważ tylko trzy spośród wymienionych poniżej list podają siedem nazw ludów. Są to: Pwt 7,1. Joz 3,10; 24,11.

⁸ Są to: Wj 3,8.17; 23,23; 33,2; 34,11. Pwt 7,1; 20,17. Joz 3,10; 9,1; 11,3; 12,8; 24,11. Sdz 3,5. Ne 9,8. Por. O. MARGALITH, *dz. cyt.*, 60.

⁹ Por. R. DE VAUX, "Les Hurrites de l'histoire et les Horites de la Bible", *RB* 74(1967), 498.

Wj 23,28 ma $\text{y}iUixah\text{-te} :w$ — rzeczownik ze spójnikiem „i”, *notą determinationis* i *notą accusativi*.

Księga Powtórzonego Prawa

Pwt 2,23 ma $\{\text{y}iUa(fh:w$ — Tłumacze niektórych wydań Biblii tłumaczą to jako Chiwwici (BT), inni tłumaczą dosłownie Awwici (Biblia Poznańska). Formalnie jest to rzeczownik poprzedzony spójnikiem „i” oraz *notą determinationis*.

Pwt 7,1 ma $\text{y}iUixah:w$ — rzeczownik ze spójnikiem „i” oraz *notą determinationis*.

Pwt 20,17 ma $\text{y}iUixah$ — rzeczownik z *notą determinationis*. Niektóre kodeksy hebrajskie, oraz liczne manuskrypty Pięcioksięgu Samarytańskiego, LXX, przekład syryjski, Targumy i Wulgata dodają $h:w$.

Księga Jozuego

Joz 3,10 ma $\text{y}iUixah\text{-te} :w$ — rzeczownik ze spójnikiem „i”, *notą determinationis* i *notą accusativi*.

Joz 9,1 ma $\text{y}iUixah$ — rzeczownik z *notą determinationis*. Nieliczne manuskrypty LXX i przekład syryjski dodają $:w$.

Joz 9,7 ma $\text{y}iUixah\text{-le}$ — rzeczownik z przyimkiem „do” i *notą determinationis*. Większość kodeksów LXX podaje „Chori.”

Joz.11,3 ma $\text{y}iUixah:w$ — rzeczownik ze spójnikiem „i” oraz *notą determinationis*.

Joz 11,19;12,8;24,11 mają $\text{y}iUixah$ — rzeczownik z *notą determinationis*.

Księga Sędziów

Sdz 3,3 ma $\text{y}iUixah:w$ — rzeczownik ze spójnikiem „i” oraz *notą determinationis*. Redaktor sugeruje $\text{y}iTixah:w$ — Hetyci przez analogię do Joz 11,3 według LXX.

Sdz 3,5 $\text{y}iUixah:w$ — rzeczownik z *notą determinationis* i spójnikiem „i”.

Księga Samuela: 2Sm 24,7 ma $\text{y}iUixah$ — rzeczownik z *notą determinationis*.

Księga Królewska: 1Krl 9,20 ma $\text{y}iUixah$ — rzeczownik z *notą determinationis*.

Rdz 36,2 uważane jest powszechnie za pomyłkę skryby.¹⁰ Zdaniem uczonych korekta jest niezbędna ze względu na uzgodnienie treści wersu z dalszym ciągiem rozdziału.

Rozbieżności Joz 9,7 i Rdz 34,2 mogą być tłumaczone zarówno pomyłką skryby lub tłumacza, bądź starą tradycją, która w tym miejscu wymieniała Chorytów.

Podsumowując możemy zauważyć, że teksty dotyczące Chiwwitów mają skomplikowaną tradycję tekstualną.

¹⁰ Por. *tamże*.

6. Analiza tekstów

Powstaje więc pytanie, czy Chiwwitów można utożsamiać z Chorytami? Za takim utożsamianiem (proponowanym przez wielu badaczy¹¹) przemawiają następujące argumenty:

- Miejsca, w których Biblia lokalizuje Chiwwitów, czyli góry Libanu (Sdz 3,3), Sychem (Rdz 34,2),¹² Gibeon (Joz 9,3;11,19) są terenami, na których ze względu na świadectwa pozabiblijne można by spodziewać się obecności Hurytów.

- Podobieństwo hebrajskich określeń *yirox* i *yīūix* także transpozycje czynione niekiedy przez tłumaczy.

Jednak te argumenty nie są do końca przekonujące. Wprawdzie znane są ślady obecności Hurytów w Sychem, jednak dotyczy to XV w. przed Chr.; już w czasach Amarna (ok. 1350r. przed Chr.) władcy Sychem mieli imiona semickie.¹³ W przypadku Gibeonitów wydaje się, że byli oni Amorytami (2Sm21,2). Odnośnie problemów krytyki tekstu sformułowano kilka hipotez mogących wytłumaczyć te rozbieżności:

- Pomyłka redaktorów, którzy mówiąc o Chiwwitach będących semicką ludnością zamieszkującą Edom, obdarzyli ją podobną morfologicznie nazwą Choryci, którzy mieliby być historycznymi Hurytami.¹⁴

- Istnienie dwóch identycznych fonetycznie nazw (homofonów): „Hori”, jednej określającej semicką ludność przededomicką mieszkającą w grotach i drugiej, będącej transkrypcją klinowego zapisu Huru oznaczającego pierwotnie historycznych Hurytów¹⁵. Autor biblijny mając do czynienia z dwoma podobnymi nazwami chciał zachować obie nieco je różnicując. I tak nazwą Choryci obdarzył semicką ludność Transjordanii (*yirox* jest semickiego pochodzenia), natomiast ludność hurycką w Cisjordanii określił jako Chiwwici.¹⁶ Biblia mówi wprost o Hurytach tylko w dwóch fragmentach, nazywając ich Chiwwitami: Rdz 34,2 i Joz 9,7; pozostałe fragmenty dotyczące Chiwwitów nie mają nic wspólnego z historycznymi Hurytami, podobnie jak Choryci z Księgi Rodzaju i Powtórnego Prawa¹⁷.

- Choryci i Chiwwici to dwa zupełnie odrębne ludy. Chiwwici są pierwotną semicką lub nawet niesemicką ludnością, która zamieszkała w Palestynie przed Izra-

¹¹ Por. R. K. HARRISON, "Hurrians", w: *The New International Dictionary of Biblical Archaeology*, wyd. E. M. BLAIKLOCK, Michigan 1983, 245.

¹² Chamor, ojciec Sychemy jest uważany za władcę miasta Sychem por. także Sdz 9,28.

¹³ Por. R. DE VAUX, *dz. cyt.*, 500.

¹⁴ Por. W. ALBRIGHT, "The Horites in Palestine", w: *From the Pyramids to Paul* wyd. G. ROBINSON, New York 1935, 9-26.

¹⁵ Por. E. A. SPEISER, *Genesis*, w: *Anchor Bible*, t. 1, New York 1964, 283.

¹⁶ Por. E. A. SPEISER, "Horite", w: *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, New York-Nashville, t.1, 645.

¹⁷ Por. E. A. SPEISER, *Genesis*, *dz. cyt.*, 102.

elem. Przypuszcza się, że ojczyzną Chiwwitów mogła być Cylicja, dokładniej Huwe.¹⁸ Nazwę Chiwwici zachowała tradycja podobnie jak nazwy niektórych innych ludów nieznanymi nam ze źródeł pozabiblijnych, lub mających w źródłach pozabiblijnych zupełnie inne znaczenie (np. Amoryci)¹⁹

Wydaje się więc, że poza podanymi wyżej miejscami wątpliwymi z punktu widzenia krytyki tekstu, pozostałe wzmianki odnoszące się do Chiwwitów należy połączyć z tym właśnie ludem. Czynnione próby utożsamiania wszystkich Chiwwitów występujących w Biblii z Chorytami wydają się pozbawione podstaw, co nie zmienia oczywiście faktu, istotnego znaczenia znajomości kultury hurycyckiej dla prawidłowego rozumienia Starego Testamentu. Śladów hurycyckich w Starym Testamencie należy szukać nie tyle w nazewnictwie, co w dziedzinie zwyczajów czy przedmiotów tworzonych przez Hurytów.

LES HIVVITES BIBLIQUES SONT ILS HURRITES ?

Résumé

Les Hivvites représentent un des sept peuples nommés dans l'Ancien Testament qui n'a pas encore trouvé d'identification sûre avec le peuple connu dans les sources extra-bibliques. On supposait qu'il s'agissait des Horites nommés dans les livres historiques de l'Ancien Testament. Cela pourrait confirmer la ressemblance de deux dénominations en hébreu, de même que le fait que le lieu où la Bible situe les Hivvites correspond, selon les sources extra-bibliques, à la présence des Hurrites. L'analyse des textes mène finalement à la conclusion, que les Hivvites et les Horites sont des peuples différents.

¹⁸ Por. N. NA'AMAN, "The Conquest of Canaan", w: *From Nomadism to Monarchy Archaeological and Historical Aspects of Early Israel*, wyd. I. Finkelstein, Jerusalem - Washington 1994, 240. Więcej na ten temat: M. GÖRG, "Hiwwiter im 13. Jahrhundert v. Chr.", *Ugarit Forschungen* 8(1976), 53-55.

¹⁹ Por. R. DE VAUX, *dz. cyt.*, 501.